عێراق:

دیموکراتیزەکردن یان هەڵوەشاندنەوە

د. ڕەفیق سابیر

بەشی سێیەم

تایبەتمەندیی جیۆکولتووری و مێژوویی

لە ماوەی زیاتر لە هەشتا ساڵی مێژووی دەوڵەتی عێراقدا، نەتواندرا گەلێکی تەبا و هاوهانەگ و هاوچارەنووس دروست بکرێت. کێشە کولتوورییەکانی ئیمڕۆی عێراق دەری دەخەن کە بوونی گەلێک بە ناوی "گەلی عێراقەوە" تەنیا لە ئایدیۆلۆژیای ناسیۆنالیزمی عەرەبی و لە ناو سەری سەرانی پێشووی دەوڵەتی عێراقدا بوونی هەبووە و هەیە. ئاشکرایە دوای ئەم لێکدابڕان و لێکتۆقینەی لە نێوان خەڵکی سەر بەم کولتوورانەدا دروست بووە ئیدی توانای قسەکردن لە بارەی گەلێکی هاوئاهەنگ و هاوچارەنووس بە ناوی گەلی عێراقەوە نەماوە. بەڵام ئەگەر هێشتا لە تواناداما بێت کە گەلانی عێراق پێکەوە لە ناو قەوارەیەکدا بژین، پێویستە میکانیزمێکی نوێ بۆ پەیوەندیی یەکسانانەی نێوانیان دابهێندرێت.

عێراق وڵاتێکی فرەکولتوورییە، بەڵام دیاردەی فرەکولتووری عێراق تایبەتمەندییەکی مێژوویی و جیوگرافیایی هەیە و نابێت بە دیاردەی فرەکولتووری بۆ نمونە هەندێک لە وڵاتانی ئەوروپا، یان تەنانەت هیندستان و پاکستان و هەندێک وڵاتی دی بەراورد بکرێت. من باسی جیاوازیی کولتووریی نێوان گەلانی عێراق (شیعە، سوننە، کورد..تاد) ناکەم چونکو ئەمەیان هەم زانراوە و هەم باسەکە زۆر درێژتر دەکاتەوە. بەڵام لە پاڵ ئەو جیاوازییە کولتوورییە ناسراوەدا ئاماژە دوو تایبەتمەندیی دیکەی گرنگ دەکەم: تایبەتمەندیی مێژوویی و تایبەتمەندیی جیۆکولتووری (جیۆگرافیایی- کلوتووری)

یەکەم- تایبەتمەندیی مێژوویی: عێراق قەت قەوارەیەکی سەربەخۆ نەبووە. عەرەبی عێراق بە درێژایی سەدان ساڵ، بە هۆی کێشەی خوێناویی مەزهەبی و وەلائی سیاسی و ڕۆحیی جیاوازیانەوە هەمیشە دیوارێکی سایکۆلۆژی و ڕۆحی لە نێوانیاندا هەبووە. لە سەردەمی خەلافەتی عەرەبی ئیسلامیدا عەرەبی سوننەی ناوچەکانی ئیمڕۆی عێراق لایەنگری دەوڵەت و عەرەبە شیعەکان دژی دەوڵەت و لە بەرەی بەرهەڵستکاراندا بوون، کە دڵڕەقانە پەلامار

دەدران. دوای دەرکەوتنی ئیمپراتۆریای عوسمانی و سەفەویی ئێرانی سوننەکان لایەنگری عوسمانییەکان بوون و شیعەکانیش لایەنگی ئێرانییەکان بوون. شەڕی خوێناوی ئەم دوو ئیمپراتۆریایە، بۆ داگرکردنی ناوچە عەرەبنشینەکانی ئیمرۆی عێراق، بە شێوەیەک لە شێوەکان، شەڕی نێوان ئەم دوو گروپە مەزهەبییەش بوو. دواتریش نۆرەی ستەمی دەوڵەتی عێراق هات کە کێشەی ئەوانی توندوتیژتر کرد. دیارە جیاوازیی کولتووری و لێکدابڕانی مێژوویی عەرەب و کورد هێندە ڕوونە کە پێویست بە باسکردن ناکەن. لە دوای لکاندنی کوردستانیش بە دەوڵەتی عێراقەوە (ساڵی 1924) بەردەوام هەوڵی کوشتنی زمان و کولتووری کورد دراوە(کە لە باسێکی دیکەدا بە کولتوورساید ناوم بردووە). کاتێک دەوڵەتی عێراق، بە هۆی داکۆکیی کورد لە زمان و کولتوورەکەی، لەم هەوڵەیدا سەرنەکەوت سیاسەتی کوشتنی زمان و کولتووری کورد (کولتوورساید)ی گۆڕی بە جینۆساید. بۆیە خەڵکی کوردستان ناتوانن متمانە بە گەلی عەرەبی عێراق بکەن، مافی خۆیانە کە لە ستەم و غەزووی کولتووریی ئەوان بترسن.

هێندەی من ئاگادار بم ئەم ڕابردووە مێژووییە خوێناوی و ئەو لێکترسان و بێمتمانەییەی لە نێوان گەلانی عێراقدا هەیە، لە نێوان خەڵکانی هیچ کام لە وڵاتانی فرەکولتووردا نییە (دیارە جگە لەو شوێنانەی کە هێشتا مەسەلەی داگیرکردن ماوە). ئاشکرایە گەلان و نەتەوەکان ناتوانن تا سەر پێکەوە لە حاڵەتی بێمتمانەیی و لێکتۆقیندا بژین. پێکەوەژیانی تاسەری گەلان، لە ناو چوارچێوەی دەوڵەتێکدا، بەبێ تەبایی و توانای پێکەوەهەڵکردن، متمانەی هاوبەش، هەستی هاوچارەنووسی، هاوئامانجی و بەرژەوەندیی هاوبەش کارێکی ئەستەمە و بگرە مەحاڵیشە. گەلانی یوگوسلافیا و سۆڤیەت و چیکۆسلۆڤاکیا ڕەنگە لەسەدا پێنجی گەلانی عێراق کێشە و شەڕی مێژووییان نەبووبێت، کەچی مەترسیی شۆڤێنیزمی نەتەوەی سەردەست و بێمتمانەیی و جیاوازیی بەرژەوەندی و ئامانج لە یەکتری جیاکردنەوە.

دووەم- تایبەتمەنیی جیۆکولتووری (جیۆگرافیا- کولتووری): کەم وڵاتی فرەکولتوور هەیە، کە وەک عێراق، فرەهەرێم بێت؛ واتا هەر گروپێکی کولتووری (نەتەوە، یان سەر بە مەزهەبی جیاواز) هەرێم و خاکی تایبەت بە خۆی هەبێت و لەوێدا زۆرایەتییەکی نزیکەی لە سەدا هەشتا- تا سەدا نەوەتی خەڵکە پێک بێنێت. لەمەیش زیاتر هەر هەرێمەی لە دەرەوەی سنووری وڵاتە یەکگرتووەکەدا درێژبوونەوەیەکی سروشتیی کولتووری و جیوگرافیایی خۆی هەبێت، کە من بە جیۆکولتووریی ناوم بردووە (دیارە جگە لەو شوێنانەی کە پاشماوەی ئیمپراتۆریان یان هێشتا مەسەلەی داگیرکردن و دابەشکردنی نەتەوەیی ماوە، وەک کوردستان، بلوجستان، کشمیر و هەندێک شوێنی کەمی دی). لە عێراقدا ناوچەکانی ڕۆژئاوا سوننەنشینن، کە درێژبوونەوەی جیۆگرافیایان لەگەڵ عەرەبە سوننەکانی سوریا و ئوردون و عەرەبستانی سعودیەدا هەیە. لەمەیش زیاتر زۆربەی قەبیلە و خێڵە گەورەکانی ئەم ناوچانەی عێراق لەوانە (شەمەر، دلێم و ڕەنگە هی تریش) بەشێکیان لەم وڵاتانەدا دەژین، کە ئەمەیش پەیوەندیی نێوان ئەوانی هێشتا بەهێزتر کردووە. بەڵام ناوچەکانی ناوەڕاست و

باشووری عێراق زۆربەیان شیعەن و درێژبوونەوەی جیۆگرافیایان لەگەڵ شیعەکانی کوێت، عەرەبستانی سعودی، عەرەبی خوزستان و شیعەکانی ئێراندا هەیە و هەمووشیان سەر بە مەرجەعێکی ڕۆحین. ئاشکرایە گەلی هەرێمی کوردستانیش لە سێ لاوە درێژبوونەوەی کولتووری و جیۆگرافیایان لەگەڵ بەشەکانی دیکەی کوردستاندا هەیە. بۆیە لە کاتێکدا کە هاوپەیوەستیی بەهێز و هەستی هاوچارەنووسی لە نێوان گەلا نی عێراقدا نەبێت، سروشتییە کە هەر کام لەم گەلانەی عێراق زیاتر چاوببڕنە هاوکولتوورانیان لە دەرەوەی سنووری وڵاتەکەیان و ئەوان بە هاوخەم و هاوپشت و هاوئامانجی خۆیان بزانن. سەرەنجام عەرەبی سوننەی عێراق خۆی لە عەرەبی سوننەی سوریا و ئوردون بە نزیکتر بزانێت تا لە عەرەبی شیعەی نەجەف یان لە کوردی سلێمانی و دهۆک. شیعەکانیش بە دڵنیاییەوە خۆیان لە هاوکولتوورانیان لە دەرەوەی سنووری عێراق، بە نزیکتر دەزانن تا لە عەرەبی سوننەی ڕومادی و فەلوجە یان لە کوردی کەرکووک و هەولێر. هەڵبەت ئەم دیاردەیە ئێمەی کوردیش دەگرێتەوە. کەواتا ئێمە دەتوانین بڵێین کە هەر کام لەم گروپە کولتوورییانە (یان گەلانە) مێژووی هاوبەش و هەستی هاوچارەنووسی و هاوئامانجی لەگەڵ هاوکولتوورانی خۆیدا هەیە، هەرچەندە ئەوان لە دەرەوەی سنووری عێراقن و هاووڵاتی دەوڵەتێکی دیکەن نەک عێراق. کەچی گرنگترین مەرجی دەوڵەتی مۆدێرن ئەوەیە کە هاووڵاتیانی دەوڵەتەکە، لە نێو خۆیاندا، ئەم جۆرە هەستە هاوبەش و ئامانجە هاوبەش و تا ڕادەیەکی زۆریش مێژووە هاوبەشەیان هەبێت.
هەڵبەت ئەم دوو تایبەتمەندییە، تایبەتمەندیی مێژوویی و جیۆکولتووری، وێرای کۆمەڵە هۆکارێکی دی کە پێشتر باس کران، دەرفەت بە پرۆسێسی ئینێگرەسیۆن (تەجانوس) و تەبایی و هاوئاهەنگیی گەلانی عێراق نادەن، بەڵای زۆریشەوە گریمانەی دروستبوونی هاریکاری و هەستی هاوچارەنووسی لە نێوان ئەو گەلانەدا لاوازتر دەکەن. لەبەر ئەوە گریمانەی دابەشبوونی عێراق دەبێتە شمشێرەکەی دیمۆکلیس.

هەڵبەت پرۆسێسی دیموکراتیزەکردنی ناوچەکە یەکێکە لە پێداویستییەکانی جیهانگیری. چونکو جیهانگیری، وەک دیاردەیەکی ئابووری، تەکنۆلۆژی، سیاسی و کولتووری دەخوازێت هەموو وڵاتان و ئابووری جیهان لە ڕێگای تۆڕی پەیوەندییەکانەوە، یان بە هۆی سیستمێکی پەیوەندی بەربڵاوی ئابووری، تەکنۆلۆژی، ئاگاداری و زانیارییەوە پێکەوە ببەستێتەوە و هەموو دنیا بکاتە مەیدانی بڵاوکردنەوەی پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنانی سەرمایەداری، وەک تێکڕای پەیوەندییە ئابووری، کۆمەڵایەتی و کولتوورییەکان . ئەمەیش لە رووی سیاسییەوە پێویستی بە کرانەوەی وڵاتان و شەفافییەت و سیستمی حوکمڕانیی دیموکرات هەیە کە ڕێگا بۆ ئەم پرۆسێسە خۆش بکات. لە ئەنجامدا دەسەڵاتی دەوڵەتی ناوەندی بەسەر ژیانی ئابووری و بزاوتی سەرمایە و شەپۆلی زانیاریدا کەم دەبێتەوە، هەروا سەرداریی نەتەوەیی و سنووری وڵاتان بە گشتی لاواز دەبن. لە دۆخێکی سیاسی و ئابووریی ئاوادا کۆمەڵانی ناوچەکە ڕووەو کرانەوە و دەوڵەتەکانیان بەرەو دیموکراتی دەڕۆن. بۆیە چاوەڕوان دەکرێت کە وڵاتانی ئەم ناوچەیەیش پەیوەندییەکانی خۆیان لەگەڵ

یەکتری و جیهاندا بە جۆرێکی نوێ دابڕێژنەوە، هاوپەیوەستیی نێوانیان بەهێز بکەن و تێکەڵاوی تۆڕی پەیوەندییە جیهانییەکان ببن.

لەگەڵ ئەم گۆڕانکارییانەدا زەوینەیەکی ئۆبجێکتیڤیی نوێ بۆ پەیوەندی لەسەر ئەساسی کایەی کولتووری (زمان، مەزهەب و مێژووی هاوبەش) بۆ هەرسێک گروپە کولتووریەکانی عێراق (کورد، شیعە و سوننە) لەگەڵ هاوکولتوورانیان، کە لە دەرەوەی سنووری عێراقن، دروست دەبێت، لە وێشەوە بەرەو پەیوەندیی فراوانتر دەڕوات. لە سایەی ئازادی و کرانەوەی سنوورەکاندا، تەبایی کولتووری و ڕۆحی، متمانە و دڵنیابوونی سایکۆلۆژی ئەوان بە جۆرێکی سروشتی بەرەو پەیوەندیی بەهێزتر و ئاڵوگۆڕی ئابووری، کولتووری، توریزم (گەشتوگوزار) و ئاڵوگۆڕی هێزی کار دەبات. لە ئەنجامدا، هەرچەندە ئەوان هاووڵاتی دەوڵەتانی جیاوازن، بەڵام لەسەر ئەرز جۆرێک تێکەڵبوونەوەی ئابووری، کولتووری و کۆمەڵایەتی لەنێوانیاندا دروست دەبێت کە ئەوان بەرەو ئینتێگراسیۆن و هاوئاهەنگی و تەبایی زۆرتر دەبات. ئەمەیش، بە نۆرەی خۆی، پەیوەندیی هەر کام لەو گروپە کولتوورییانەی عێراق (شیعە، سوننە و کورد) لەگەڵ یەکتریدا ناکاتە پێداویستییەکی حەتمی، بۆیە دەشێت ئەم پەیوەندییە لاوازتر ببێت و دەرەتانێکی زۆر بۆ پرۆسێسی ئینتێگراسیۆن و دروستبوونی هاوئاهەنگی لە نێوانیاندا نەهێڵێتەوە. بە واتایەکی دی بەو ئەندازەیەی پەیوەندی و تێکەڵاویی سوننەکانی ڕۆژئاوای عێراق لەگەڵ سوننەکانی سوریا و ئوردون و عەرەبستانی سعودیەدا زۆرتر و بەتینتر ببێت و لەگەڵ ئەواندا بەرەو ئینتێگراسیۆن بڕۆن بە هەمان ئەندازەیش دەرەتان و توانای ئینتێگراسیۆنیان لەگەڵ لە عەرەبە شیعەکانی عێراق و کورددا کەمتر دەبێتەوە. دیارە ئەم حاڵەتە بۆ شیعەکان و کوردیش بە هەمان شێوە دەبێت.